

Siargiej Kawalow

Паэзія ў пратэстанцкіх канцыяналах Беларусі XVI ст.

Acta Polono-Ruthenica 9, 21-28

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Siargiej Kawalow
Lublin – Mińsk

Паэзія ў пратэстанцкіх канцыяналах Беларусі XVI ст.

Першыя ў беларускай літаратуры друкаваныя паэтычныя творы з’явіліся на пачатку эпохі Рэнесансу: старабеларускія вершы ў пражскіх выданнях Францішка Скарыны, лацінамоўныя вершы і паэмы Яна Вісліцкага і Міколы Гусоўскага, выдадзеныя ў Кракаве. Далейшае развіццё паэзіі звязана з дзейнасцю брэсцкіх і нясвіжскіх друкарняў у 50–60-х гг. XVI ст. У гэты перыяд у беларускай літаратуры з’яўляюцца першыя польскамоўныя вершы і паэмы.

Развіццю паэзіі спрыяў рэфармацыйны рух, прадстаўнікі якога актыўна выкарыстоўвалі вершаваную форму дзеля папулярызацыі новых рэлігійных поглядаў у грамадстве. У 1558 г. у берасцейскай друкарні Станіслава Мурмэліуса пабачыў свет кальвінскі канцыянал *Pieśni chwał Boskich*, падрыхтаваны Янам Зарэмбам. Кніга не захавалася да нашага часу, але 38 песен з яе перадрукаваў Ян Секлюцыян у свой спеўнік *Pieśni chrześcijańskie* (Królewiec, 1559), а ў 1937 г. першыя старонкі арыгіналу знайшоў у бібліятэцы Кёнігсбергскага ўніверсітэта і апублікаваў польскі вучоны Станіслаў Кот¹. Паводле выдання Я. Секлюцыяна і публікацыі С. Кота можна дакладна рэканструяваць структуру брэсцкага канцыянала.

Пачыналася кніга з вершаванай прадмовы *Do wszęch pana Boga miłujęcuch*, у якой укладальнік тлумачыў канцэпцыю зборніка і шукаў прыхільнасці чытачоў. З першых радкоў прадмовы бачна, што ў адрозненні ад аўтараў-каталікоў, якія прызначалі свае канцыяналы выключна для святочных набажэнстваў у касцёле, Я. Зарэмба ахвяраваў свой спеўнік усім праўдзівым вернікам для штодзённага ўжытку, выказваючы спадзяванне:

Abowiem się ztąd nauczą jako wierzyć maja,
A społem się i modlitwam świętym przyzwyczają,
A potem też panu Bogu ku czci zaśpiewają,

¹ S. Kot, *Kancjonał brzeski Jana Zareby z 1558 r.*, „Reformacja w Polsce”, 1937–1939, R. IX–X, nr 33–40, s. 443–456.

Ty Piosneczki które tuta swem porządkiem mają:
Na każdy czas dnia i nocy z pilnością zebrane...²

Дэмакратычнасць, уласцівая пратэстанцкім аўтарам, у Я. Зарэмбы асабліва выразная, свядомая. Некалькі разоў падкрэслівае ён у прадмове, што сабраў песні „dla ludu prostego”, „człowieku prostemu”, ды й называе сабраныя ім творы сціпла: „piosneczki”. Затое ўвесь свой крытычны запал скіроўвае супраць прыдворнага асяроддзя і асабліва – супраць свецкіх дам:

Acz to wmówic trudno w taki co radzi prożnują,
Bo ci z Krześciańskich Piosnek sobie więc kuglują,
A zową ją żebraczymi, śpiewać się ich wstydzą,
Iż się nimi białe głowy owy świeckie brzydzą³.

Цяжка паверыць, але ў першым паэтычна-музычным зборніку, выдадзеным на тэрыторыі Беларусі, мы сустракаем нараканні на засілле любоўных песен пры дварах беларуска-літоўскіх магнатаў, чуюм папрокі ў адрас легкадумных паненак, якія ахвотна спяваюць песні пра сардэчныя пакуты закаханых („łotrowskim śpiewaniem” называе такія спевы Я. Зарэмба), і пагарджаюць духоўнымі спевамі на славу Бога („świat z robożności szydzi” – канстатуе ўкладальнік брэсцкага канцыянала).

Я. Зарэмба асуджае этычныя нормы і эстэтычныя густы прыдворнага асяроддзя, але спадзяецца, што з’яўленне канцыянала выправіць нарэшце сітуацыю, што сабраныя ім песні будуць цікавымі як для простых людзей, так і для рафінаваных аматараў паэзіі і музыкі:

Dla tych, którzy w figurnym się śpiewaniu kochają,
A radziej się takowymi piosnkami zabawiają,
Niż owemi o Wenusie a zdradnej miłości,
Kórych się już byli jęli i ludzi też prości⁴.

Сваю заклапочанасць панаваннем свецкай культуры Я. Зарэмба выказвае і ў праязічнай прадмове *Zacnie urodzonemu panu Stanisławowi Piekarskiemu...*, адрасаванай упраўляючаму двара Мікалая Радзівіла Чорнага. Аўтар меркаваў, што з дапамогаю Станіслава Пякарскага канцыянал трапіць у рукі да набожнай жонкі князя Альжбеты і яе прыдворных

² Ibidem, s. 450.

³ Ibidem, s. 451.

⁴ Ibidem, s. 450.

паненак, каб тыя замест „świeckich firlejów, radziej sobie takimi Duchownemi piosnkami krotofile czyniły”.

С. Пякарскаму прысвечаны таксама верш *Na Topór Herb pana Piekar-skiego zbożnego Prawdzica krótki napis*, што сведчыць хутчэй за ўсё пра фінансавы ўдзел упраўляючага ў выданні кнігі. Вершаваная і праязічная прадмовы Я. Зарэмбы ды эпіграма невядомага аўтара на герб Праўдзіч складаюць уступную частку зборніка *Pieśni chwał Boskich*. Заўважым, што прэфацыйныя (вершы-прадмовы) і геральдычныя (эпіграмы на гербы) паэтычныя творы робяцца традыцыйнымі элементамі кніжнай культуры Беларусі эпохі Рэнесансу, самымі папулярнымі відамі паэзіі.

Асноўная частка брэсцкага канцыянала ўяўляла сабой зборнік вершаваных тэкстаў з нотамі і называлася *Piosnki*. У зборнік увайшло каля 140 розных песен, ноты да якіх напісалі прыдворныя музыканты Мікалая Радзівіла Чорнага Вацлаў з Шаматул і Цыпрыян Базылік, словы – Сымон Зацыус, Мікалай Рэй, Анджэй Тшэцескі, Цыпрыян Базылік, Якуб Сільвіус, Станіслаў Семідаліус. Я. Зарэмба ўключыў у спеўнік некалькі вядомых раней твораў (напрыклад, верш М. Рэя) і некалькі перакладаў з розных моваў (аўтарам двух перакладаў з чэшскай мовы з’яўляўся сам укладальнік), але большасць тэкстаў была напісана спецыяльна для брэсцкага канцыянала (напрыклад, творы С. Зацыуса і С. Семідаліуса).

Да асноўнай часткі канцыянала ў брэсцкім выданні 1558 г. далучаны дзве дадатковыя: кароткі катэхізіс *Nauka wiary krześciańskiej* (магчыма, аўтарства С. Зацыуса) і невялічкі зборнік духоўных парад і малітваў на кожны дзень *Pasterstwo domowe* Я. Сільвіуса. Пратэстанты, як вядома, значна пашырылі функцыі канцыянала: са звыклага зборніка літургічных спеваў ператварылі яго ў дзейсны паэтычна-музычны сродак засваення біблейскага зместу і новых тэалагічных дагматаў. Каб дапамагчы простаму верніку рацыянальна ўсвядоміць тыя ісціны, якія ён ужо ўспрыняў эмацыянальнам шляхам падчас выканання песен, да спеўнікаў дадаваўся, звычайна, катэхізіс. Кальвінскі канцыянал Я. Зарэмбы наследаваў структуру канцыянала Марціна Лютэра з 1524 г., які заставаўся нязменным узорам для пратэстанцкіх канцыяналаў на працягу некалькіх стагоддзяў.

Даволі вялікі аб’ём і высокі мастацкі ўзровень брэсцкага канцыянала сведчыць пра тое, што задуманы ён быў даўно і старанна рыхтаваўся да выдання калектывам прыяцеляў-аднадумцаў. Друкар Станіслаў Мурмэліус, укладальнік і перакладчык Ян Зарэмба, паэт і музыкант Цыпрыян Базылік, музыкант Вацлаў з Шаматул, паэт і перакладчык Анджэй Тшэцескі, тэалагі, паэты і перакладчыкі Сымон Зацыус, Якуб Сільвіус, Станіслаў

Семідалиус – усе яны пратэстанцкія дзеячы з атачэння Мікалая Радзівіла Чорнага, якія прыехалі з Польшчы і аселі ў Вільні альбо Брэсце. Наўрад ці сам віленскі ваявода і брэсцкі стараста быў ініцыятарам выдання канцыянала: кніга прысвечана не Радзівілу, а ягонаму падскарбію Пякарскаму. Найбольш зацікаўленай у з’яўленні спеўніка асобай быў С. Зацыус, суперінтэндат кальвінскага збору на Беларусі і Літве. На думку С. Кота⁵, менавіта С. Зацыус даручыў Я. Зарэмбу скласці канцыянал і арганізаваў пры фінансавай падтрымцы С. Пякарскага выданне кнігі ў друкарні С. Мурмэліуса. Нельга аднак недаацэніваць ролі самога Я. Зарэмбы, шляхціца беларускага паходжання з Падляшша, які прадумаў канцэпцыю зборніка, напісаў дзве прадмовы да яго, сабраў вершаваныя тэксты і ноты, сам пераклаў некалькі вершаў з чэшскай мовы.

Pieśni chwał Boskich – першы пратэстанцкі канцыянал, выдадзены ў Вялікім Княстве Літоўскім. Наступным быў арыянскі канцыянал *Katechism, albo krotkie w jedno miejsce zebranie wiary i powinności Krześcijańskie...*, выдадзены ў 1563 г. ў Нясвіжы Даніэлем Лэнчыцкім у друкарні, якая належала Мацею Кавячынскаму.

Нясвіжскі канцыянал яшчэ перад вайной адшукала ў бібліятэцы Упсальскага універсітэта польская даследчыца А. Кавецкая, якая падрабязна апісала знаходку і прапанавала вышэйпаданую назву на падставе пазнейшага віленскага выдання (тытульны аркуш адсутнічаў)⁶. Сёння даследчыкі маюць магчымасць карыстацца фотакопіяй кнігі ў Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве⁷.

Нясвіжскі канцыянал складаўся з наступных частак:

1. Przedmowa do pobożnego Krześcianina
2. Pierwszy Katechism
3. Wtóry Katechism
4. Pasterstwo domowe
5. Psalmy Dawidowe
6. Piosnki.

Як бачым, ён меў больш разбудаваную структуру, чым брэсцкі канцыянал (ажно два катэхізісы, асобны раздзел з псалмамі, спеўнік апынуўся напрыканцы кнігі, а частка песен увайшла ў 4-ы раздзел). Акрамя таго, нясвіжскі канцыянал быў амаль цалкам ананімны: невядома

⁵ Ibidem, s. 447.

⁶ А. Kawecka-Gryczowa, *Kancjonały protestanckie na Litwie w w. XVI*, „Reformacja w Polsce”, 1926, R. IV, nr 13–16, s. 128–139.

⁷ *Kancjonał nieświeski 1563*. Fotokopia w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Zbiory Specjalne, Fot. 4 165.

хто склаў кнігу і напісаў да яе прадмову, хто падрыхтаваў катэхізісы і *Pasterstwo domowe*, невядомы імёны кампазітараў і аўтараў многіх вершаваных тэкстаў. Праўда, значная частка з 54-х псалмоў і 110-ці песен запазычана з ранейшых польскіх канцыяналаў, таму дакладна вядома, што ў нясвіжскім канцыянале прысутнічаюць творы Я. Любельчыка, М. Рэя, А. Тшэцэскага, Б. Ваявудкі. Нібыта выступаючы супраць ананімнасці, двое паэтаў зашыфравалі свае імёны ў акравершах: Тамаш Сакалоўскі (песня *To słusza z wiernych każdemu...*) і Тамаш Хадоскі (песня *Tobie Panie grzech swój wyznać muszę*). Увогуле, па сваёй арыгінальнасці і мастацкім узроўні нясвіжскі спеўнік 1563 г. значна саступаў брэсцкаму 1558 г. Магчыма, адчуваючы недахопы кнігі, Даніэль Лэнчыцкі друкуе праз год дадатковы зборнік *Pieśń... o pobożnej a snotliwej Niewieście...*, куды акрамя вядомых раней песен на вершы М. Рэя і Я. Каханоўскага ўвайшло некалькі новых твораў, арыгінальных па зместу (разам 5 псалмоў і 8 песен). Толькі пад адной з песен (*Pieśń ćwiczenia i doświadczenia Pańskiego*) было падпісана імя аўтара – Марціна Чаховіча, астатнія творы, як і ў папярэднім спеўніку, ананімныя.

Марцін Чаховіч – лідэр арыянскага руху ў Вялікім Княстве Літоўскім, відаць, з’явіўся ініцыятарам выдання нясвіжскага канцыянала і ўзяў чынны ўдзел ў яго падрыхтоўцы. Ягонаму пярэ належаць не толькі *Pieśń ćwiczenia i doświadczenia Pańskiego* ў дадатковым зборніку, але, магчыма, і шэраг вершаў у асноўным спеўніку, а таксама *Pasterstwo domowe*. Аўтарам катэхізісаў, на думку А. Кавецкай⁸, быў Сымон Будны, які ў 1562 г. выдаў аналагічны тэкст па-беларуску. *Pieśń ... o pobożnej a snotliwej Niewieście...* ў некаторых бібліяграфічных даведніках⁹ залічваецца ў даробак Ц. Базыліка, але хутчэй за ўсё ягоны ўдзел у працы над зборнікам абмежаваўся напісаннем музыкі да чужых вершаваных тэкстаў. У аўтарскі калектыў уваходзілі таксама Тамаш Фальконіус (Сакалоўскі) і Тамаш Хадоскі, што дакладна вядома з акравершаў. Акрамя друкара Даніэля Лэнчыцкага да выдання канцыянала непасрэдна прычыніўся ўладальнік нясвіжскай друкарні Мацей Кавячынскі, які сфінансаваў праект.

Такім чынам нясвіжскі канцыянал, падобна як і брэсцкі, быў падрыхтаваны даволі вялікім творчым калектывам: пераважна сіламі польскіх пратэстанцкіх дзеячоў, якія перабраліся ў Вялікае Княства Літоўскае і ўнеслі важкі ўклад у развіццё культуры.

⁸ А. Kawecka-Gryczowa, op. cit., s. 129.

⁹ *Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut*, Warszawa 1964, t. 2, s. 17.

Вершаваня тэксты з брэсцкага і нясвіжскага канцыяналаў сталіся першымі ўзорамі польскамоўнай паэзіі на Беларусі. Значная частка гэтых тэкстаў была створана на тэрыторыі Беларусі і Літвы, хаця не мясцовымі пакуль што аўтарамі. Праз канцыяналы многія нашыя суайчыннікі непасрэдна далучыліся да паэзіі і музыкі, якія не займалі раней прыкметнага месца ў іхнім жыцці.

Важнейшая асаблівасць паэтычных твораў з пратэстанцкіх канцыяналаў XVI ст. – іх цесная сувязь з рэлігійным абрадам і з музыкай. Сам верш з’яўляўся толькі адной з састаўных частак сінкрэтычнага слоўна-музычнага твора – рэлігійнай песні. Аўтары канцыяналаў бачылі ў песнях сродак рэлігійнага выхавання, маральнага ўдасканалвання, найпрасцейшы шлях засваення біблейскіх ісцін і новых ідэй. Каб выконваць ускладзеныя на яе задачы, песня павінна была трывала ўвайсці ў штодзённае жыццё верніка.

Шырокі тэматычны абсяг вершаваных тэкстаў з брэсцкага і нясвіжскага канцыяналаў адлюстроўвае намер іх стваральнікаў сакралізаваць штодзённы побыт чалавека, напоўніць атмасферай набожнасці жыццё верніка ва ўсіх ягоных праявах: з раніцы да вечара, ад нараджэння да смерці.

Рэкамендавалася пачынаць духоўныя песнапенні з узыходам сонца, калі чалавек толькі прачынаўся (*Piosnka zaranna gdy zorze wschodzą, Piosnka na rane powstanie, Druga piosnka na rane powstanie gdy się rozdniewa*). Раілася праспяваць адпаведную песню перад тым, як сядзеш за стол (*Modlitwa przed jadłem*), а таксама пад’еўшы (*Trzecie pożegnanie stołu*). Да паслуг вернікаў былі песні-споведзі (*Znamy Ojczy nasz niebieski..., Tobie Panie grzech swój wyznać muszę...*), песні-настаўленні (*Pieśń ćwiczenia i doświadczenia Pańskiego, Pieśń albo napominanie ku wszelkiemu krześciańskiemu Rycerzowi*), а найбольш песні-гімны (*Dziękujęm tobie wszechmogący Panie..., Bądź chwala Bogu na wysokości..., Radujmy się wszyscy Krześcianie...*). Перад тым, як пакласціся спаць, таксама неабходна было выканаць песню (*Pożegnanie krześciańskie na każdy dzień, Hymnu druga pieśń na noc*).

Нават песні, тэматычна звязаныя з царкоўным календаром, прыгадваліся значна часцей, не толькі ў тыя дні, на якія прыпадалі святы Богага Нараджэння або Вялікадня. Адно творы з нагоды важных сямейных падзеяў (нараджэння дзіця, шлюбу, пахавання) выконваліся ў адпаведных сітуацыях.

Прэтэндуючы на трывалае месца ў традыцыйным укладзе жыцця чалавека, паэзія пратэстанцкіх канцыяналаў XVI ст. была насамрэч вельмі слаба звязана з рэальным побытам. Вершаваня тэксты брэсцкага і нясвіжскага спеўнікаў належалі да рэлігійнай метафізічнай паэзіі, якая адрознівалася герметычнасцю мастацкага сусвету, пазачасавай універсальнасцю. У цэнтры ўвагі метафізічнай

паэзіі знаходзіліся ўзаемаадносіны чалавека з Богам, сутнасныя праблемы чалавечай экзістэнцыі. Засяроджаная на ўнутраных духоўных перажываннях чалавека, гэтая паэзія не закранала знешніх праяваў жыцця, чалавечых узаемадачыненьняў.

Але ў дадатковым спеўніку 1564 г. з'яўляюцца вершаваныя тэксты зусім іншага характару, цесна звязаныя з кантэкстам тагачаснага грамадскага жыцця: *Pieśń zebrana z Zjawienia ś. Jana ... iż Papież jest prawdziwym Antykrystem, a już próżno mamy inszego Antykrysta czekać i Pieśń nowa w której się zamyka prośba ludzi wiernych, aby ich Pan od Moskwicina uchować raczył*. Гэтыя творы таксама адносяцца да рэлігійнай паэзіі, але не да метафізічнай, а да палемічнай: першы верш мае выразную антыпапскую скіраванасць, другі – антымаскоўскую (своеасаблівая малітва з палітычным падтэкстам).

Зусім мала заставалася, каб ад такіх рэлігійных публіцыстычных твораў перайсці да свецкай палітычнай паэзіі, ад ужывання вершаванай формы як сродка рэлігійнага выхавання — да выкарыстання паэзіі ў грамадскіх мэтах. Такі крок, ад духоўнага універсалізму да грамадскага прагматызму, быў неўзабаве зроблены А. Валянам у палітычным вершы *Do Polakow i do Litwy* (1564) і ананімным аўтарам у сатырычнай паэме *Proteus, abo Odmieniec* (1564).

Значэнне пратэстанцкіх канцыяналаў для культуры Беларусі эпохі Рэнесансу бачыцца перш за ўсё ў тым, што актыўна выкарыстоўваючы паэзію і музыку дзеля сакралізацыі штодзённага побыту чалавека, аўтары зборнікаў тым самым паэтызавалі, „умузычнылі” побыт, насычалі жыццё нашых продкаў праявамі высокага мастацтва.

Streszczenie

Poezja w protestanckich kancjonalach Białorusi w XVI wieku

Pierwsze poetyckie utwory renesansowe w języku starobiałoruskim i w łacinie zostały wydrukowane na początku XVI w. w Krakowie, Brześciu i Nieświeżu, zaś w latach 50.-60. XVI w. ukazywały się drukiem pierwsze wiersze i poematy w języku polskim. Aktywni działacze ruchu protestanckiego, usiłując spopularyzować w społeczeństwie nowe poglądy religijne, korzystali z dostępnej dla odbiorcy formy wiersza. W danym artykule autor zwraca szczególną uwagę na dwa kancjonały: brzeski *Pieśni chwał Boskich*, przygotowany przez Jana Zarębę i wydrukowany przez Stanisława Murmeliusa w 1558 r., oraz nieświeski *Katechizm, albo krótkie w jedno miejsce zebranie wiary i powinności Krześcijańskiej...*, wydany w 1563 r. przez Daniela Łęczyckiego w drukarni należącej do Macieja Kawiaczyńskiego. Zdaniem autora, wiersze zawarte w kancjonałach, będąc religijnymi utworami o charakterze publicystycznym, przygotowywały grunt do powstania świeckiej poezji politycznej.

Summary

The poetry of the Protestant psalm book in Byelorussia in XVI century

The first Renaissance poems in Old Belarussian and Latin were printed at the beginning of the 16th century in Cracow, Brześć and Nieśwież, however the first poems in Polish came out in print in the 50s and 60s of the 16th century. Protestant activists of the Protestant movement poem, accessible to the reader, in order to popularize their religious views in the society. In the article the author places particular emphasis on two religious songbooks: the Brześć *Pieśni chwał*, by Jan Zaręba and printed by Stanisław Murelius in 1558, and the Nieśwież *Katechizm, albo krótkie, w jedno miejsce zebranie wiary i powinności Krześcijańskiej*, published in 1563 by Daniel Łęczyca in the printing house of Maciej Kawiaczyński. The author expresses the view that, as religious works of commentary nature, the poems from the songbooks set the stage for the appearance of secular political poetry.